

UKU MASING, RELIGIOONID JA KRISTLIK TEOLOOGIA

RELIGIOONIDE TEOLOOGIA – KULTUURIDE DIALOOG¹

Thomas-Andreas Pöder

*Kristlikuks võime nimetada [---] ainult seda,
mis ei ole kuskil mujal teadlikult esile tunginud.²*

Eduard Tennmann

Religiooniteadus [---] ei ole teoloogilise profiiliga teadus.³

Elmar Salumaa

[Usundilool on] ka teoloogile [---] öelda midagi.⁴

Uku Masing

Käesolevas artiklis on tähelepanu all oluline joon Uku Masingu juures, mis juba üksi tagaks talle tõenäoliselt koha Eesti XX sajandi teoloogia- ja kultuuriloo ning on tänapäeval muutunud eriti aktuaalseks. Masing on teoloog, kes tegeles XX sajandil Eestis kõige intensiivsemalt ja laiahaardelisemalt erinevate religioonidega, ehkki tema põlvkonna usuteadlaste

¹ Artikli varasem kuju on ilmunud kogumikus *Inimesepoeg valgel laeval: Uku Masing 100*. Koost Arne Merilai (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2010), 105–131.

² Eduard **Tennmann**, „Usk ja majandus” – *Varjatud varandus*. Koost Hando Runnel. Eesti mõttelugu, 29. (Tartu: Ilmamaa, 1999), 519. Esmailmumine eraldi raamatuna 1938.

³ Elmar **Salumaa**, *Süstemaatilise teoloogia käsiraamat ehk „Dogmaatika märksõnades”*. Toim A. Sihvart. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, XVII (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2008), 373. Aastal 1984 valminud käsikirja levitati kirjutusmasinal paljundatuna. E. Salumaa kohta sissejuhatavalt vt: Thomas-Andreas **Pöder**, „Saateks” – Elmar Salumaa, *Evangeelium ja eetos*. Koost Thomas-Andreas Pöder. Eesti mõttelugu, 84 (Tartu: Ilmamaa, 2008), 7–24; Thomas-Andreas **Pöder**, „Teoloogia asjalikkusest: Elmar Salumaa teoloogiamõiste neli aspekti” – *Akadeemia*, 12 (2008), 2625–2648.

⁴ Uku **Masing**, „Usundiloo mõttest” – *Vaatlusi maailmale teoogi seisukohalt*. Toim Luule Krikmann (Tartu: Ilmamaa, 1993), 279. Esmailmumine 1938.

hulgas on näiteks ka usundiloolane ja religioonifilosoof Robert Kannukene (1910–1992).⁵ Masing hoidis religioone teoloogia vaateväljal ka ajal, mil riik püüdis religiooni välja juurida. Pärast Masingu surma on nii meie ühiskonnas kui ka kogu maailmas toimunud muutused ja sündmused, mis on taas laiemalt teadvustanud, et religiooni selle taandamatus pluraalsuses ei ole võimalik ignoreerida. Nii meie olevikus kui ka minevikus on see kõikjal kohalolev – isegi Eestis, mida nimetatakse vahel uhkusega Euroopa kõige sekulaarsemaks riigiks. Süvenenud on arusaamine, et religioonid evivad väga eriilmelist kujundavat väge inimeste individuaalsele ja sotsiaalsele elule ning et oskus religioonide avaldumiskujusid märgata, mõista ja hinnata on kultuurilise ja religioosse pluraalsuse tingimustes tarvilik, aga mitte kaasasündinud.

Küsimus, millele artikkel püüab valgust heita, on palju peavalu valmistanud ning kõlab järgmiselt: millises vahekorras on ikkagi Masing kui teoloog ja Masing kui teiste religioonide uurija? Või pisut teisiti: milline on Masingu arusaamise kristluse ja teiste religioonide vahekord? Uurimuse esimeses osas on sissejuhatavalt tähelepanu all Masingu suhe oma õpetaja ja eelkäija Eduard Tennmanniga, teine ja kolmas osa keskenduvad värskest usundiloo professoriks saanud noore Masingu vaadetele, neljas osa jälgib põgusalt tema hoiakut ja mõtlemist järgnenud aastakümnetel, viies osa sisaldab lõpetuseks mõningaid otsesõnalisi kaalutlusi Masingu tänapäevasest relevantsusest.

Kui paigutada artikkel laiematesse seostesse, peaks mõttekäik, mille abil püütakse nimetatud küsimusele vastata, avardama pilti tänase Eesti kristluse ja selle refleksioonikuju saamisloost XX sajandil ning süvendama selle mõistmist. Teoloogialooline huvi on seejuures põimunud süstemaatilise-teoloogilise huviga selgitada kristluse vahekorda kultuurilise-religioosse paljususe ja mitmekesisusega.

1.1. Uku Masing oli vaheaegadega võrdleva usundiloo professor aastatel 1937–1964, esmalt Tartu ülikooli usuteaduskonnas, selle likvideerimise järel EELK Usuteaduse Instituudis. Lisaks lühematele usunditega otseselt seotud kirjutistele mitmes kogumikus on tänaseks ilmunud käsikirjades

⁵ Vt Tarmo **Kulmar**, „Religiooniteadused ja usundilugu teadusliku uurimisvaldkonnana Eestis” – *Usuteaduslik Ajakiri*, 1/2000 (47), 102–119.

levinud suurematest materjalidest „Eesti usund”⁶ (loengud 1933–1940), „Polüneesia usund”⁷ (loengud Tartu ülikoolis), „Üldine usundilugu”⁸ (1930. aastatest, lõpetatud 1953), „Budismist”⁹ (arvatavasti 1963. aasta loengud) ja „Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust”¹⁰ (esimene 1968–1969, teine umbes 1973–1974).

Teiste religioonide põhjalikum uurimine ja õpetamine oli midagi sellist, millele anti esimest korda institutsionaalsed raamid Eesti Vabariigi rajamise ning Tartu ülikooli eestikeelseks muutmise järel. Samm oli ka toonasel rahvusvahelisel ülikoolimaastikul üsna novaatorlik. Uue distsipliini eest vastutas Eduard Tennmann (1878–1936), esimene eestlasest võrdleva (enne surma lühidalt süstemaatilise) usuteaduse professor, kelle paljutahuline pärand on paraku lähemalt uurimata, aga kes kuulub vaieldamatult – hoolimata kogu omaaegsest ja hilisemast, osaliselt küllap õigustatud kriitikast – eestikeelse usuteaduse pioneeride ja XX sajandi Eesti teoloogia suurkujude hulka. Usundiloolasena oli Tennmann Masingu eelkäija. Masing oli Tennmanni suhtes mitmeti kriitiline, aga hindas teda ometi väga kõrgelt ja jagas mitmeid tema põhilisi seisukohti ja suhtumisi.¹¹ Võiks ütelda, et käesoleva teemaga seoses väljendub nende üksmeel usundiloo oluliseks pidamises, fundamentaalne erimeelsus aga kaalutlustes, miks ikkagi usundilugu kõrgelt hinnata. See põhierinevus avaldab mõju muidugi ka sellele, kuidas konkreetsemalt religioonidesse suhtuda, neid uurida jne.

⁶ Uku **Masing**, *Eesti usund*. Toim Anti Lääts (Tartu: Ilmamaa, 1995, 2. trükk 1998).

⁷ Uku **Masing**, *Polüneesia usund*. Toim Katre Ligi, Tiit Pruuli (Tartu: Ilmamaa, 2004).

⁸ Uku **Masing**, *Üldine usundilugu*. Toim Amar Annus (Tartu: Ilmamaa, 2000).

⁹ Uku **Masing**, *Budismist*. Toim Märt Läänemets (Tartu: Ilmamaa, 1995).

¹⁰ Uku **Masing**, *Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust*. Toim Urmas Sutrop (Tartu: Ilmamaa, 2004). Et sisuliselt kuuluvad ka need kaks teksti sellesse nimistusse, nendib teose toimetaja U. Sutrop saatesõnas: „Rõhutab ju ka Uku Masing, et ta kirjutab boreaalsest mentaliteedist. Usund või maailmavaade on talle liialt piiravad (igermanalikud) terminid” (*ibid.*, 5).

¹¹ Seda näitavad kolm Masingu varast artiklit, mis on otseselt Tennmanniga seotud: Uku **Masing**, „Prof. Ed. Tennmanni areng” – Uku Masing, *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*. Toim Luule Krikmann (Tartu: Ilmamaa, 1993), 193–196; esmailumine 1936; Uku **Masing**, „Prof. E. Tennmann: „Hinge surematus”” – *ibid.*, 189–192; esmailumine 1936; Uku **Masing**, „Prof. Ed. Tennmanni „Maailma usundid” ja raasuke eestluse ideoloogiat” – *ibid.*, 185–188; esmailumine 1935.

1.2. Tennmanni tegevus kujutas endast Eesti kontekstis väga olulist sammu. Nn paganlike ehk mittekristlike religioonide uurimine ja tundmine oli sellega tunnustatud kristlusele eluliselt tähtsaks. Miks? Saada selgust, mis on kristlus, on võimalik üksnes sel viisil, et sellest eraldatakse kõik jooned ja elemendid, mis on iseloomulikud teistele religioonidele. Niisiis, teiste religioonidega tegelemine oli Tennmannile hädavajalik abivahend tõelise, puhta kristluse nähtavakstegemisel. See tähendas ühtlasi, et teisi religioone tuleb võtta tõsiselt, püüda neid mõista ja neist õppida – igatahes küll selleks, et lõppkokkuvõttes jõuda äratundmisele, mis jooned ja elemendid ikkagi kristluse juurde ei kuulu. Märksõnadega nimetades: kristlus vajab puhastamist kartuse- ja käsuusundi elementidest. Aga veel kord – usundilugu on ülimalt oluline. Ühenduses teiste religioonidega ei ole mingil juhul võimalik piirduda ja leppida mingite klišeedega – oluline on autentne arusaam, sest kaalul on kristluse puhtus.

1.3. Miks üldse tegeleda teiste religioonidega? Retsenseerides Tennmanni 1935. aastal ilmunud teost „Maailma usundid”,¹² üldse esimest arvestatavat eestikeelset teemakäsitlust, ütleb Masing, et see aitab laiendada „vaatepiiri”: „Võõraga tutvudes inimene taipab ikka paremini, mis on ta ise.”¹³ Seega, erinevalt arvamusest, et kokkupuude teiste religioonidega ja püüed neid mõista on kuidagi vastuolus oma usuga ja lõhub seda, on Masing seisukohal, et „[t]aibates natukenegi teise inimese vagadust, muutub inimese enda vagaduski sügavamaks”.¹⁴ Tennmanni „Maailma usundite” kriitilises tutvustuses sisalduvad juba motiivid, ideed ja mõttekujundid, mida Masing oma hilisemates tekstides lähemalt avab.

Esiteks, teiste religioonidega tutvumine avardab silmaringi, aitab mõista iseennast ja muutuda oma religioonis sügavamaks. Teiseks, Masing peab Tennmanni raamatus kõige huvitavamaks „usundi alguse” või „ürgusu” käsitlust¹⁵ ning seda, kuidas Tennmann iseloomustab kristlust.¹⁶

¹² Eduard **Tennmann**, *Maailma usundid*. Peajooni võrdlevast usunditeadusest (Tallinn: Roto, 1991); esmailmumine 1935.

¹³ Masing, „Prof. Ed. Tennmanni „Maailma usundid””, 185.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Masing võtab selle kokku kahe usu kaudu: see, mis on praegu, on igavene, ning „elu ei lõpe kunagi üksikisikust”, vaid üksnes võtab teise kuju. See andvat algele usule „ühtluse” või tervikkuse, mis ületavat kõik selle, mida tunneb kõrgem kultuur (vrd *ibid.*, 186).

¹⁶ Tennmanni hinnang olukorrale ja arutluskäik on järgmine: „Kristluse [...] tõelise

Kristlus ja „ürgusk” paistavad Masingule seotuna ühtsuse aspekti kaudu: kui „primitiivses usundis asus inimeses vägi” (mis võis vahetada kuju, aga mitte lakata),¹⁷ siis kristluses asub „Jumal [...] inimeses [...] „segamatult ja lahutamatult””.¹⁸ „Kristluse olu seisab selles, et inimesesse asub elama

olemuse iseloomustamises pole saavutatud mingit ühtlust. Seda kinnitab niihästi kristlikkude kirikute kui usuteaduslike õpetuste rohkus oma erinevustega [...]. Puhta kristluse saavutame alles kõige võõra olluse kõrvaldamise ja e r i l i s e l t k r i s t l i k u o l l u s e v ä l j a t ö s t m i s e j ä r e l ” (Tennmann, *Maailma usundid*, 67). Milles seisneb kristluse eripära? „Põhiväärtus [...] on inimene ise kui hing, mitte alles omaduste, tegevuse kaudu ja teistesse suhtumisel, vaid lihtsalt kui olemise põhi omaette, [...] kui isik. See on t ä ä t s a u s m a a i l m a v a a d e [...]” (*ibid.*, 70). Tennmann nendib oma ajaloolis-võrdleva ülevaate lõpus: „Ükski teine usund ei ole inimese õigust ja väärtust võtnud sel määral tõsiselt” (*ibid.*, 74 jj). Mõni aasta hiljem kordab Tennmann sama põhimõtet: „Kristlikuks võime nimetada spetsiifilises mõttes ainult seda, mis ei ole kuskil mujal teadlikult esile tunginud. Seepärast on väga oluline spetsiifiliselt kristlikke mõisteid ja kujutlusi äärmise selgusega eristada muist usundite mõisteist ja kujundeist” (Tennmann, „Usk ja majandus”, 519).

¹⁷ Visandades 1978. aastal Tennmanni mälestusettekandes lühidalt soomeugrilaste usundi, nende mütolooogia ja mentaliteedi eripära, nendib Masing, et sellel alal on tehtud vähe ja veelgi vähem andmestikust, mitte küsitavatest eeldustest lähtudes. Nii saab ka tema vahendada üksnes „muljeid”, mitte „tõdesid”. Esimene iseloomustav joon: „Kõik nimetatav on elusolendid, kelle sugu, klass, auaste jt on tähtsusetud sel määral, et teatav koht on identne sellel kohal elutseja(te)ga; üks on kõik ja vastupidi, psüühilise ja füüsilise/materiaalse vahel pole järsku lõhet” (Uku Masing, „Usundiloo kasutamistest” – Uku Masing, *Meil on lootust*. Koost Hando Runnel, Urmas Tõnisson. Eesti mõttelugu, 19 (Tartu: Ilmamaa, 1998), 266). Kõige põhilisemas ei paista ürgse mentaliteedi iseloomustus seega 40 aasta jooksul olevat muutunud.

¹⁸ Masing, „Prof. Ed. Tennmanni „Maailma usundid””, 187. Tennmanni varase ja ootamatu surma tõttu tema vaimseks testamendiks jäänud teoses „Usk ja majandus” esitab ta maailmavaadete ja nendest tingitud eetikate tüpologia. Kristlus kujutab endast kriitilise maailmavaate viisi: „Puhta kristluse jumalakujutus ei ole projektiivne välisjumal, vaid sisejumal. Panteistlikust kõiksusjumalast erineb ta sellega, et ta ei samastu inimesega ega maailmaga, vaid jääb jumalaks ning jätab inimese inimeseks. Jumal ja inimene on teineteisega seotud „lahutamatult ja segamatult”, just samuti nagu Chalcedoni usutunnistus tunnistas Kristuse kohta [...]” (*ibid.*, 516). „Vastavalt jumalakujutusele muutub kogu usuliste ja kõlbeliste mõistete võrk. Kui iga inimene eneses kannab igavest Jumalat segamatult ja lahutamatult, siis on ta ka ise igavene. [...] Kristusega on tulnud tõeline v ä ä r t u s t e ü m b e r h i n d a m i n e [...]. Sellega on antud põhimõtteline vastuseis välismaailma ülehindamisele. Ei ole siin tegemist välismaailma ega ta väärtuse eitamisega, vaid suhtumise, suuna ümberpööramisega” (*ibid.*, 520). Olles visandanud kristluse eripära, saab Tennmann selgitada ka usu ja majanduse vahekorda kristluses: „Kristlikud ei ole mitte asjad, vaid inimesed ja nende suhtumine üksteisesse” (*ibid.*, 524). Kokkuvõttes: „Kristlik majandus algab seal, kus leitakse inimese väärtus ühina väärtusena, ilma sellega Jumalat teotamata. Sest kristlik Jumal ei karda mingit auhaavamist. Kus algab kristlik majandus, seal lõpeb röövmajandus nii hästi peenel kui ka toorel kujul [...]” (*ibid.*, 526).

Jumal.¹⁹ See ühtsus ongi Masingu meelest nii iga üksiku inimese kui ka kogu kultuuri eesmärk.²⁰ Tennmannil jääb puudutamata küsimus, kuidas on need kaks n-ö õiget usku ühendatud – see algne teadvustamata-naaiivne ühtsuseusk ja ühtsuseusk kristlikul kujul. Masingu enda arvamus on, et kristlus „restaureerib algse”²¹ – ta usub, et „Jumal selleks läkitaski Kristuse, et inimesed saaksid tagasi enne patulanguse aegse usu”.²² Pattulangemisel on siin Masingu silmis väga selge tähendus ega seisne milleski muus kui soovis „oma elu, oma väge kuskil [...] lokaliseerida”²³, mis tõi kaasa ühtsuse kadumise. Nii on kujutus hingest hiline. See lahkamise, liigendamise ja eraldamise protsess on üha jätkunud.

Niisiis, tähelepanu on algsel usundil, mis aga esineb üksnes mitmuses ja mitmekesisuses (!), ja tähelepanu on kristlusel. Neid kahte ühendab ühtsuseusk – esimese puhul teadvustamata ja ristiusu puhul teadvustatud. Teised usundid kuuluvad Tennmanni käsitluses faasi, kus ühtsus on kadunud. Ühtsuse taastamine toimub Kristuses (s.t taastaja on Jumal ise). Üldistades: 1) eriline tähelepanu on algsel usundil, 2) eriline tähelepanu on kristlusel ning 3) nad on ühendatud positiivses võtmes.

2.1. 1937. aastal võrdleva usundiloo professoriks valitud Masingu programmartikkel „Usundiloo mõttest” ilmus 1938. aastal. Milline suhtumine teistesse religioonidesse ja nendega tegelemisse siin väljendub? XVI sajandi usupuhastuse aegu olevat kristlastel tekkinud taas lähemad kontaktid teist usku rahvastega, mis ajendas küsima teiste religioonide – ühesõnalise tehnilise terminiga „paganluse” – tekke ja olemuse järele. Masing vaatleb peamiselt XVII ja XVIII sajandi, aga ka XIX sajandi allikaid, mis seda teemat käsitlevad.

Sarnasuste tajumine kristluse ja teiste religioonide vahel tõstatab küsimuse nende vahekorra. Varases usundite uurimises jagunevad selgituskatsed põhiliselt kahte vastandlikku voolu: ühed taandavad kristluse paganlusele, s.t vaatlevad kristlikku religiooni paganluse erikujuna. Teine vool seevastu taandab paganluse kristlusele – õigesti mõistetud paganlus

¹⁹ Masing, „Prof. Ed. Tennmanni „Maailma usundid””, 187.

²⁰ Vrd *ibid.*, 186.

²¹ *Ibid.*, 187.

²² *Ibid.*, 188.

²³ *Ibid.*, 186.

ei ole midagi muud kui kristlus.²⁴ Põhimõttelist sisulist erinevust ei ole nii või naa. Kuivõrd kumbki eeldus ei võimalda näha ega mõelda kristluse erinevust paganlusest, ei olnud enamik teolooge sellega nõus. Väljapaku tud selgituskatsete hulgas paistis enim silma selline, mis jaatas ühisjoonte olemasolu, aga kuulutas need kristlusele ebaoluliseks. Need olevat tingi tud kristluse mugandamisest kontekstiga.²⁵

Võib ütelda, et XIX sajandil jõudis uusaeg täielikult kohale ka teoloogias, s.t jõuti äratundmisele, et asutakse uues ajastus, mille signatuur erineb varasematest. Katsed uues olukorras teoloogiat viljeleda töid kaasa usuteaduse enneolematu koolkondliku pluraliseerumise.²⁶ XIX sajandi lõpul kujunes usuteaduses mõjukaks, ehkki sugugi mitte valitsevaks, kool kond, kelle hinnangul usundite võrdlemine kuulus teoloogilise töö kes ksesse. Selle nn religiooniloolise koolkonna juhtfiguuride hulka kuulusid näiteks Hermann Gunkel (1862–1932), Wilhelm Bousset (1865–1920), Johannes Weiß (1863–1914), William Wrede (1859–1906) ja Rudolf Otto (1869–1937) ning süstemaatilise teoloogilist eeskõnelejaks oli Ernst Troeltsch (1865–1923). Religiooniloolased rõhutasid, et kristliku reli giooni teke ja sisu on mõistetav üksnes toonase maailma usundi- ja ajaloo lisest taustast lähtudes, paralleelide kaudu jne. Tennmann aga, nagu juba viidatud, pidas usundiloolist tööd oluliseks, kuid tõlgendas kõike, mida kristlik religioon jagab teiste usunditega, ebakristlikuna.

2.2. Uku Masingu meelest on tegelemine teiste religioonidega teologi liselt õigustatud ja vajalik. Õigustuse põhjendus väljendub tema Tennmanni-kriitikas – „ka selles, mida peetakse paganlikuks, võib olla õiget”.²⁷ Kuidas see on võimalik ja mõeldav? Masing tugineb „ürgilmutusele”. Selle kategooria kasutamine tähendab, et Masing läheneb religioonidele teo loogiliselt, näeb neis inimlikke vastusekujusid Jumala toimimisele. See ei sisalda kohustust siduda religioone – eriti varasel kujul – mingisuguse

²⁴ Vrd Masing, „Usundiloo mõttest”, 271.

²⁵ *Ibid.*, 272.

²⁶ Vt sissejuhatavalt Claude **Welch**, *Protestant Thought in the Nineteenth Century, Volume 1, 1799–1870 ja Volume 2, 1870–1914* (Eugene (Oreg.): Wipf & Stock, 2003); David **Fergusson** (ed.), *The Blackwell companion to nineteenth-century theology* (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010).

²⁷ Masing, „Usundiloo mõttest”, 273.

selgepiirilise jumalakujutlusega (ürgilmutuse eeldamine ei tähenda nt ürgmonoteismi teooria jaatamist). Küll aga tähendab see, et religiooni ei mõtelda mitte inimese essentsiaalse omadusena, ei postuleerita inimese erilist universaalset võimet või eeldust religiooni jaoks, mingit religioosset *a priori*'t, vaid religiooni fenomeni tema konkreetset ajaloolis-kontingentses mitmekesisuses ja faktilisuses mõistetakse vastusena Jumala „esimesele ilmutusele”.²⁸

Siinkohal ei ole vajalik Masingu ürgilmutuse mõiste üksikasju lähemalt vaadelda ega selgitada. Põhiline on, et Masingu veendumuse kohaselt on ürgilmutus „normatiivseks kõigile usundeile”²⁹ – see on eeldusena ka kristluses, see on midagi, mis seob – ühendab ja kohustab – kõiki usundeid. Lühidalt: see on toimunud „kunagi ja kusagil inimesile” (s.o kontingentne sündmus); igaüks, „kes on saanud ilmutuse, taipab ainult niipalju sellest, kui tal on kasutada vahendeid”; „ümbritsevate tingimuste tõttu” on sellest „kujunenud [---] kaunis erinevaid nähteid”, aga ilmutus ise on „pidev ja alati seesama”; meil on „võimalik leida ta üles”.³⁰

Teoloogilisest vaatepunktist on kõige olulisem Masingu otsus sisuliselt eitada õpingukaaslase ja kolleegi Elmar Salumaa hinnangut, et religioonid on üksnes „inimese omapoolne pürgimi[ne] Jumala, jumaluse või mingi [---] absoluutsuse poole” – mis on seega radikaalses vastuolus piibellik-kristliku sõnumiga „Jumala tulemisest inimese juurde”³¹ –, ning selle asemel rõhutada, et neil on juba n-ö vastuse iseloom. Õigupoolest ei võimalda ürgilmutus, nagu on näha algse usundi kujutluses, üldse sellist eristamist Jumala kõnelemise ja talle vastamise vahel. See on eelreflektsiivne, teadvustamata „ühtlus”³². Seepärast ütlebki Masing, et ürgilmutus on „midagi [---], mida meie oma sõnavaraga suudame väljendada ainult väga vaevast viisi”.³³ Tõepoolest, „ürgilmutust on kergem elada kui sõnastada” ning selle leidmine „kõigi abstraktsete ja konkreetsete mõtete rägasa-

²⁸ Vrd *ibid.*

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.* Siinjuures on täpsustamise küsimus, millises vahekorras on kõnelemine ürgilmutuse „pidevusest” ja sellest, et see „oli”.

³¹ Salumaa, *Süsteemaatilise teoloogia käsiraamat*, 371. Vrd nt ka Elmar Salumaa, „Puhta kristluse otsinguil” – *Evangelium ja eetos*. Koost Thomas-Andreas Pöder. Eesti mõtte-
lugu, 84 (Tartu: Ilmamaa, 2008), 269.

³² Masing, „Prof. Ed. Tennmanni „Maailma usundid””, 186.

³³ Masing, „Usundiloo mõttest”, 275.

tikust [---] on inimese vaimlise töö suurim saavutus. [---] [S]ee annab inimese kätte kuidagi aastasada kogemused ühekorraga.”³⁴

2.3. Kokkuvõttes tähendab ürgilmutus kui teoloogiline eeldus usundite käsitlemisel Masingu arvates seda, et (1) iga usund on kasvanud ürgilmutuse mõjul, mistõttu ühegi kohta ei saa ütelda, et see oleks väärtusetu ning et peaksime sellest „minema mööda [---], sest teame õige ja parema”.³⁵ Niisiis, usundid on vastus ürgilmutusele. (2) Usundid võivad olla vastuolulised, „arvestades tingimustega”,³⁶ milles nad on kujunenud. Niisiis, usundite erinevused on tingitud nende tekkimise olukorrast. (3) Usundeid tuleb uurida esmalt selleks, et näha, mis tingimustes millise kuju ürgilmutus võtab – siis mõistame ka oma tingitust. (4) Seejuures „võib paista” esmapilgul, et usundites „pole midagi sarnast”, aga „mida rohkem inimene tutvub paganlike usunditega” ja „mida lahtisema südamega ta siis vaatab oma usundile” – kristlusele –, seda enam leiab ta oma usundis jooni, mis esinevad ka paganausundites.³⁷

Kui „salata absoluutselt maha paganausundid, siis peab salgama maha ka ürgilmutuse”, s.t eitama, et „Jumal ka enne Kristust on hoolitsenud [---] maailma eest”.³⁸ Kui kristlus seda väidab, siis on ta iseendaga faktiliselt vastuolus ning sooritab „Jumala alandamise”³⁹. Nõnda annab Masing ürgilmutuse kontseptsiooniga teiste religioonide uurimisele loomisteoloogilise põhjenduse.

2.4. Ürgilmutuse kujutlust kohtab kristlikus õpetus- ja mõttetraditsioonis mitmesugusel kujul. Üks klassikaline toetuspunkt kristlaste kanoonilises tekstis, Uues Testamendis, on olnud Rm 1:19. Näiteks XVI–XVII sajandi protestantlik ülikooliteoloogia kõneles üldisest ilmutusest (*revelatio generalis*). XX sajandi teoloogia kontekstis on sellel mõistel aga eriline

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, 280.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*; näiteid neist joontest leiab *ibid.*, 281. Meenutamist väärrib, et Masing kõneleb olukorras, kus (1934. aasta rahvaloenduse andmetel) umbes 98% Eesti elanikkonnast määratles ennast kristlastena. Vrd Olaf **Sild**, Vello **Salo**, *Lühike Eesti kirikulugu* (Tartu, 1995), 131.

³⁸ Masing, „Usundiloo mõttest”, 280.

³⁹ *Ibid.*

kõla, ennekõike Saksamaal 1920. ja 1930. aastatel – ajaliselt seega värske usundiloo professori programmartikli läheduses – puhkenud pingelistes ja natsionaalsotsialistide võimuletulekuga veelgi teravdunud vaidlustes teoloogia lähtekoha ja iseloomu üle.⁴⁰ Saksamaa (kust sai alguse XVI sajandi usupuhastus) oli XX sajandi esimesel poolel ülemaailmses plaanis endiselt evangeelse usuteaduse epitsenter ja valukoda, kus toimuvaga olid Eesti usuteadlased tihedalt seotud ja suurepäraselt kursis. Toonastes vaidlustes oli küsimuseks, mis ikkagi on teoloogilise tunnetuse ja kriitika allikaks, s.t mis ikkagi on otsustavalt siduv usu ja usuteaduse jaoks.

I maailmasõda, mis raputas põhjani kogu ühiskondlikku elu ja selle korraldust, oli toonud kaasa murrangu ka teoloogias. Paljude noorte andekate teoloogide jaoks oli toimunud kultuurikatastroof, mis oli paljastanud usu, kiriku ja teoloogia traagilise olukorra ja täieliku luhtumise. Teoloogia peakaotamine avaldus nende meelest eriti teravalt mitme I maailmasõja eelse teoloogia juhtfiguuri – nende seas Tartu ülikooli usuteaduskonna kasvandike Adolf (von) Harnacki (1851–1930) ja Reinhold Seebergi (1859–1935) – avalikus toetuses Saksamaa sõjapoliitikale. Radikaalselt esitati küsimus teoloogilise tunnetuse lähtepunkti ning sellega usuteaduse iseloomu ja tähenduse kohta tervikuna.

Erinevad uued teoloogilised voolud olid üksmeel selles, et on vaja täielikult lahti ütelda senisest viisist, kuidas pärast valgustusaega on püütud teoloogiat viljeleda. Peamine etteheide oli teoloogia, aga üldse kristluse ja kiriku väär inimesekesksus: mitte Jumal, vaid inimene, tema religioossus, kogemused ja hingeseisundid olevat usuteadusliku töö allikaks ja tähelepanu keskpunktiks. Kokkuvõttes toimub aga inimese absoluutiseerimiseks ja õigustamiseks – millel on fataalsed tagajärjed, nagu näitas I maailmasõja tragöödia. Nõnda jätkata ei ole võimalik. Jumal ise ja tema jumalikkus – nii ja sedavõrd, nagu ta on end oma ilmutuses ehk Sõnas inimesele avanud – peab taas saama teoloogia lähtekohaks ja keskmeks.

Selle põhitunnetuse tähenduse üksikasjades ning selle rakendamise viisides oldi eri meelt. Usuteadust püüti täielikult uuendada või põhjani ümber kujundada kolmes liikumises: kõige jõulisem ja mõjukam oli dialektiline teoloogia eesotsas Karl Barthiga (1886–1968), teine oli uuesti

⁴⁰ Vt sissejuhatavalt: Hermann **Fischer**, *Protestantische Theologie im 20. Jahrhundert* (Stuttgart: Kohlhammer, 2002); Hans **Schwarz**, *Theology in a global context: the last two hundred years* (Grand Rapids (Mich.), Cambridge: Eerdmans, 2005).

avastatud Martin Lutheri mõtlemisest inspiratsiooni ammutav Lutheri renessanss, mille üheks juhtfiguuriks oli Paul Althaus (1888–1966), ning kolmas, natsionaalsotsialistide võimuletulekuga kiiresti lõppenud liikumine oli religioosne sotsialism, mille intellektuaalne eestkõneleja oli 1933. aastal Ameerika Ühendriikidesse emigreeruma sunnitud Paul Tillich (1886–1965).

Paul Althaus oli see, kes võttis termini „algilmutus” (*Uoffenbarung*) kasutusele kristliku teoloogia ühe põhimõistena.⁴¹ Ta distantseerus sellega kriitiliselt Barthist, kes mõistis Jumala ilmutust eksklusiivselt Jeesuses Kristuses toimuvana: tema on üks ja ainus „koht”, kus Jumal on avalik – üks ja ainus Sõna, mille kaudu Jumal kõneleb inimesega ja avab enda tõelise olemuse.

Üksikasjadesse pole siinkohal põhjust minna. Algilmutuse mõttekuund viitab igatahes Jumala loovale toimimisele ehk avalikuks saamisele loomises. (Althausi käsitluses toimub see konkretselt looduses, südame-tunnistuses, lõplikkuse-kogemuses, religioonides jne.) Dialektilised teoloogid eesotsas Barthiga olid olnud seisukohal, et inimese patt on selle ilmutuse täielikult tuhmistanud, ning eitasid seetõttu selle tähtsust teoloogilisele tunnetusele. Ka Loojana saab Jumal nähtavaks alles ja üksnes Kristuses. 1929. aastal kinnistas Althaus „ilmutuse” ja sellega seotud „jumalatunnetuse” mõiste küll Jeesuses Kristuses tipnevale „päästeilmutusele” (*Heilsoffenbarung*), aga rõhutas just seetõttu vajadust kinnitada, et Jumal „tunnistab endast”⁴² loomises. Nii on inimene alati juba (mingil viisil) suhtes Jumalaga. Mõni aasta hiljem teeb ta terminoloogias muudatuse ning eristab alg- ja päästeilmutuse, jaatades sellega jumalatunnetust, mis rajaneb esimesel.

Hiljemalt alates 1930. aastatest revideeris Barth samm-sammult oma varasemat dialektilist positsiooni. Ta ise käsitles oma hilisema perioodi tööd „kristoloogilise kontsentratsioonina”, s.t ta avas kiriku õpetust ja tõlgendas kogu tegelikkust Jumala valguses, nagu see on eksklusiivselt ava-

⁴¹ Selle mõiste all silmas peetut käsitles ta juba 1920. aastate lõpul, vt Paul **Althaus**, *Grundriß der Dogmatik, Erster Teil* (Erlangen: Rudolf Merkel, 1929), 10–13. Mõiste ise esineb esmakordselt teose 2. väljaandes: Paul **Althaus**, *Grundriß der Dogmatik*, 2. neubearbeitete Auflage (Erlangen: Rudolf Merkel, 1936). Põhjalikult arendab ta selle välja oma peateoses, mida on korduvalt uuesti välja antud, viimati: Paul **Althaus**, *Die christliche Wahrheit. Lehrbuch der Dogmatik*, Nachdruck der 8. Auflage (Gütersloh: Mohn, 1972).

⁴² Althaus, *Grundriß der Dogmatik*, 10–11.

lik Jeesuses Kristuses.⁴³ Paljud tema põlvkonnakaaslased, kes kuuluvad XX sajandi tähtsaimate teoloogide hulka, distantseerusid Barthist. Nad otsustasid valida teise tee ning lähtuda inimese tegelikkuse-kogemusest, millesse (üksikasjades erinevalt mõistetult ja terminoloogiliselt erinevalt sõnastatult) olevat kuidagi kätketud ka Jumala loomis- või ürgilmutus. Päästeilmutus Kristuses eeldab ürgilmutust ning on üksnes selle najal mõistetav ja seletatav. XX sajandi teoloogilises kõnepruugis on seda ise-loomustatud ka teologia loomisteoloogilise lähtekohana.

Kui visandatud taustal vaadelda kaht Eesti XX sajandi suurimat teoloogi Masingut ja Salumaa, liigub Masing omal moel selgelt „teist teed” ja Salumaa nõustub pigem Barthiga. Ehkki Salumaa kritiseerib juba varakult dialektilist teoloogiat⁴⁴, on tema suhtumine religiooni ja religiooni-desse püsivalt negatiivne.⁴⁵

3.1. Masing ei põhjenda tegelemist usundilooaga aga üksnes ürgilmutusega. Ta astub sammu, millega püüab näidata, et teiste religioonide uurimine on õigesti mõistetud kristliku teologia loomulik koostisosa. Usundite tundmine ei ole vajalik mitte ainult kristliku religiooni kriitilise puhastamise jaoks – nagu arvas Tennmann. Samuti ei pea Masing õigeks nende käsitamist üksnes teoloogiavälise abivahendina, selleks et tunda misjoni objekti – nagu arvab Elmar Salumaa.⁴⁶ Selline kujutus usundi-loost annab pigem tunnistust puudulikust arusaamisest nii kristlusest,

⁴³ Esmajoones oma hilise perioodi mammutteosega „Kiriklik dogmaatika” sai Barthist tõsine kandidaat XX sajandi kõige olulisema evangeelse teoloogi tiitlile. Näiteks paavst Pius XII (1939–1958) oli aga valmis teda iseloomustama suurima teoloogina pärast Aquino Thomast. Vt eesti keeles: Elmar **Salumaa**, *Karl Barth'i „Kiriklik dogmaatika”*. Otto Weberi samanimelise kokkuvõtte alusel koostanud ja täiendanud E. Salumaa. Teoloogiline raamatukogu (Tartu: Greif, 1993).

⁴⁴ Vt Pöder, „Teoloogia asjalikkusest”, 2643 jj.

⁴⁵ Siiski on oluline panna tähele, et motiivilt ja kaalutlustelt on Salumaa religioonikriitika suunatud sama nähtuse vastu, mida Masing samuti järjekindalt kogu elu kritiseerib „tervemõistuslikkusena”.

⁴⁶ Vrd Salumaa, *Süsteemilise teologia käsiraamat*, 373: „Religiooniteadus kui niisugune ei ole teoloogilise profiiliga teadus, vaid täiesti iseseisev uurimisvaldkond [...]. Praktilist kasu religioonidest võib olla üksnes misjonipõllul, kus tegutsemine eeldab kohaliku rahva religioosse elu piisavat tundmist.” Salumaa väljendab siin täpselt seda ettekujutust, millele Masing reageeris 1938. aastal otsesõnu: „[M]ul on eelduseks, et tal [usundilool – T.-A. P.] ka teoloogile on öelda midagi ja mitte ainult misjonäridele, kes peab minema hävitama paganlust; ning kasutab usundiloo mingisuguse beedekerina [reisijuhina – T.-A. P.]” (Masing, „Usundiloo mõttest”, 279).

teistest religioonidest kui ka sellest, mida tähendab misjon. Väide, et teised religioonid ei kujuta kristlusele üksnes n-ö välist probleemi, mis tuleb ületada või kõrvaldada, tähendab, et teised religioonid on kristluse enesemõistmisele olulised. Seega on teised religioonid tunnistanud kristlusele oluliseks ka n-ö subjektina. See tähendab ühtlasi, et religioonidevaheline suhe on mõistetav ja iseloomustatav – vähemalt kristluse perspektiivist – mitte monoloogilise, vaid üksnes dialoogilisena. Teravamalt võiks seda sõnastada ka nõnda: kristlus on võimalik üksnes suhtes ja suhtluses teiste religioonidega. Kristluse – ning kristluse ja teiste religioonide vahekorra – sellise mõistmise potentsiaal peaks olema tänapäeval küll päevselge, aga kas see on õigustatud?

3.2. Et aidata parandada suhtumist teistesse religioonidesse ühiskonnas, kus umbes 98% määratleb end kristlasena, tõdeb Masing sissejuhatavalt, et „võõrad asjad avavad silmad oma nägemiseks. [...] [I]nimene näeb, et oma pole koguni nii tuttav, kui ta kogu aja on kujutlenud, mitte sugugi nii argipäevane ja mage, nagu paistab vahel.”⁴⁷ Kui avastame millelegi – näiteks oma usule, oma põhilistele veendumustele elu ja olu kohta – „ükskõik kui viletsagi paralleeli”, siis nad „äkki pole enam tuttavad, vaid ahistavalt võõrad. Peame õppima tundma neid uuesti ja ei saa käidelda enam neid igapäevaste asjadena [...]”.⁴⁸ Lühidalt ja üldistades: teiste religioonide tundmaõppimise kaudu võib kristlus leida uuesti iseennast ja olla tõelisemalt tema ise, võtta ja mõista tõsisemalt oma usku. Vastupidiselt kartusele ja arvamusele, et võõras või teistsugune hävitab „oma”, näeb Masing võõras kristlusele viljastavat võimalust.⁴⁹ Ta rõhutab, et kristlust iseloomustab radikaalselt avatud, mitte suletud identiteet või iseolemine. Masing põhjendab seda taas teoloogiliselt, täpsemalt kristoloogiliselt, näidates, kuidas see juurdub kristluse lättes – Jeesusus.

3.3. Teise religiooni tundmaõppimisel peaks olema eesmärgiks „katsu[d]a saada selgeks selle inimese elutun[n]e”, selleks et „meil oleks selge kujutelu

⁴⁷ *Ibid.*, 282.

⁴⁸ *Ibid.*, 283.

⁴⁹ Vt näiteid *ibid.*, 281–284.

neist võimalusist, mis on elamiseks, suhtumiseks”.⁵⁰ Usundilised kombed on kõnekad juba oma välistes vormides, nendega on seotud ka konkreetsed kujutlused ja arusaamad, mis motiveerivad kultuslikku tegevust ja annavad meile midagi mõista, aga kõige tähtsam on, et nende taga on „kogu inimese elu, mida nad [kombed – T.-A. P.] mõjustavad”.⁵¹ Niisiis, teiste religioonide juures on kõige olulisem „elutunne”, millesse on kätketud (eelrefleksiivsel, kogemuslik-afektiivsel viisil) selle inimese võimalusteruum eluks, see, mis tundub talle elus võimalikuna. Usundis kohtume inimese meele(laadi), tema mentaliteedi, olemisviisi, eripärase eluvõimalusega.

3.4. Milline „elutunne” peitub kristluses? Millise kujuga võimalusteruumi eluks avab inimesele kristlik usk? Sellele saab vastata ühenduses Jeesusega.

Uue Testamendi tekstide järgi on „Jeesuses [...] liidetud väga palju erinevaid ja sageli vastuolulisi jooni”.⁵² Masing ei ole valmis minema sama teed mis Tennmann, kes pidas vajalikuks Uue Testamendi tekstide kriitilist „puhastamist”.⁵³ Ta ei ole valmis vastuolulisena paistvat ära nudima. See, mis Jeesuses on antud meile kogeda ja mõista, jääb selles

⁵⁰ *Ibid.*, 284. Masing on teadlik, et muistsete inimeste moodi elamine ja tundmine on „peaaegu võimatu”, aga arvab, et „enam-vähem” me „võime siiski [...] mõista, kuidas elasid nemad” (*ibid.*, 277).

⁵¹ *Ibid.*, 284. 1938. aasta artiklis eristab Masing religiooni kui nähtuse kirjeldamisel niisiis enam-vähem samad momendid, mida ta 1968. aastal Tõraveres peetud ettekandes iseloomustab „religiooni kolme parameetrina”: liikumine/kultus, mõtlemine/dogmaatika, tundmine-kogemine (vt Uku **Masing**, „Religioon kultuuriloos” – Uku Masing, *Meil on lootust*. Koost Hando Runnel, Urmas Tõnisson. Eesti mõttelugu, 19 (Tartu: Ilmamaa, 1998), 245; ettekande teksti levitati kirjutusmasinal paljundatuna). Masing rõhutab, et need moodustavad „religiooslele [...] terviku, erapoole tule vaatelejale võib hakata silma ainult üks või kaks – sõltuvalt [...] vaatluse aluseks valitud skeem[ist]” (*ibid.*, 244). Vt ka: Eduard **Tennmann**, *Ekstaas ja müstika* (Tallinn: AS Kuldsul, 1995), 320–347, eriti 338; esmailmumine 1936. Tennmann parandab sotsioloog ja antropoloog Roger Bastide'i (1898–1974) ja valgustusjärgse teoloogia pioneeri Friedrich Schleiermacherit (1768–1834).

⁵² Masing, „Usundiloo mõttest”, 281.

⁵³ Ehkki Masing lükkab tagasi Tennmanni meetodi, tunnistab ta tema kristluse-iseloomustuse „suurepäraseks”. Talle näib, et Tennmann kirjutab kristlusest „esimest korda eestlaste seisukohalt” ja on „põhiliselt täiesti õigel teel ja meil on lootust oodata ometi korra eestipärast dogmaatikat” (Masing, „Prof. Ed. Tennmanni „Maaailma usundid””, 187). Tennmanni mälestusartiklis ütleb Masing, et too on „tõepoolest esimene eesti usufilosoof ja dogmaatik [...]”. Esimene, kes püüdis toetuda oma jalule [...]” (Masing, „Prof. Ed. Tennmanni areng”, 195). Masinguga tuleb nõustuda. Tennmanni fragmenteeraks jäänud mõttepärandist leiab kontsentreeritud kristluse-esitused tema viimastest teostest: Tennmann, *Ekstaas ja müstika*, 67–75; *Usk ja majandus*, 516–527.

mõttes püsivaks „komistuskivi” ja „pahanduseks”. Ülesanne ei ole mitte Jeesuse sidusaks sättimine iseenda ja oma arvamustega, vaid pigem kasvamine ja kujunemine tema poole. Masing lähtub eeldusest, et need vastuolud moodustavad Jeesuses ühtsuse, mida me taipame „silmapilkudel”⁵⁴, kui oleme tõeliselt inimesed. Niisiis, Jeesuse elus ja tegevuses on ühendatud erinevaid ja vastuolulisi jooni.

Kristluse universaalsus ja inklusiivsus väljendub Jumala mõistmises kolmainsana: nii on kristlus omamoodi „polüteismi ja monoteismi kompleks”.⁵⁵ Kolmainsus on müsteerium „juba seepärast” (ehkki see ei ole ainus ja peamine põhjus), et temasse on kätketud „inimkonna arvamiste kokkuvõte, integraal”.⁵⁶ See on „süntees”, mida „mõistame vahel, kuid tavalikult mitte”.⁵⁷

Kui kristluses usutakse Jeesust tõelise Jumala ja tõelise inimesena, siis tähendab see, et „Jeesuse elus ja elutundes on antud terve inimkonna, oleva, olnu ja tuleva kvintessents”,⁵⁸ ta on „kogu inimkonna [...] elu kvintessents”.⁵⁹ Masingu jaoks tähendab see aga ka seda, et Jeesusele „ei või olla [...] võõras ükski mõttevilgatus paganlikes usundeis, mis kuidagi viisi liigutab inimest, olgu siis olnud, praegust või tulevat”.⁶⁰ Kristuses on ühendatud kogu inimkond oma erinevuses ja vastandlikkuses, kõik inimlik, kõik religioonid. Ta kätkeb endas kogu maailma – kõiki olnud, olevaid ja tulevaid (elu)võimalusi.

Alles nii saab mõistetavaks ka kristlus: „Jeesus ei toonud mitte uut usundit ega uut moraali, vaid uue elu. Sest usund, mis mahutab kõik, pole õieti enam see, mida tavalikult nimetatakse usundiks.”⁶¹ Niisiis, kristlikus usundis – elus Kristuses – kätketud „elutunne” on noore Masingu järgi

⁵⁴ Selle kohta, kuidas Masing on seda mõistet hiljem kasutanud, vt Johann-Christian Pöder, „Hermann Keyserling und Uku Masing. Das Konzept des ‚Augenblicks‘ zweier Lebensphilosophen aus Raikküla” – *Baltisches Welterlebnis. Die kulturgeschichtliche Bedeutung von Alexander, Eduard und Hermann Graf Keyserling. Beiträge eines internationalen Symposions in Tartu vom 19. bis 21. September 2003*. Hgg. M. Schwidtal, J. Undusk (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2007).

⁵⁵ Masing, „Usundiloo mõttest”, 281.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*, 285.

⁶⁰ *Ibid.*, 281.

⁶¹ *Ibid.*, 285.

kõigi võimalike eluvõimaluse tunne, elu täius – lõputu, piiritu võimalusteruum. Kuna kristluse ajalooline tegelikkus on aga kujunenud selliseks, et „[m]ieie ei näegi enam, et [kristlus] on kõikehaarav”,⁶² siis peaksid kristlased püüdma mahutada „endasse võimalikult palju maailma”, et suuta läheneda Jeesusele „täiesti lahtiselt” ja eelarvamusteta ning taibata, kes Jeesus on ja mis temas inimesele on antud – see ei ole mitte uus usund või uus moraal, vaid uus elu.

3.5. Eri rahvaste ja nende religioonide ning kristluse suhet tuleks noore Masingu järgi seega mõista nii: eri rahvaste usundite lättteks on Looja ürgilmutus. Ehkki läte on kõigil sama, on eri usundid erinevate vastuvõtutingimuste ja -olukordade tõttu kujunenud täiesti erinevaks. Nii on usunditel „normatiivne side” ürgilmutusega, see tähendab ühelt poolt, et kõigil on viimase kohta midagi eripärast ütelda ja igapähe väljendub see side omal viisil,⁶³ aga teiselt poolt, et üksi ei saa end kuulutada ainuvõimalikuks. Jeesuse-ilmutus eeldab ürgilmutust ja toetub sellele. Selle ilmuse sihiks on need erinevad rahvad ja religioonid kokku liita (inimkond lepitada, mitte tasalülitada). See toimus Jeesuses, kes on inimkonna kvintessents, eluvõimaluste täius. Just see ongi Jeesuse-ilmutus: kujunenud erinevused ja vastuolud on kokku liidetud, s.t Jeesus on lepituse-ilmutus, inimkonna – erinevate rahvaste ja usundite – kokkukuuluvuse ja teraviklikkuse ilmutus. Kristuses on avalik erineva ühtsus – selle integreerimine ja vääristamine. Pärast Jeesust aga hakkas temas kokkuliidetu taas laiali kasvama. Kristlus hakkas end mõistma uue usundina. „[K]ristlase kohuseks”⁶⁴ on taibata, mis see ühendus – Jeesus – oli, ning „kui võimalik, saada tagasi sinna”, s.t püüda elada nii, et hõlmata iseendas erinevat ning näha seega elamise ja suhtumise võimalusi, nii et pole „j u t i, k r e e k l a s t e g a s k ü ü t i”⁶⁵. Praegu on see „i d e a a l, m i s o n k a u g e m

⁶² *Ibid.*

⁶³ Viide normatiivsele sidemele on ülitähtis: seda võib nimetada ka igas usundis sisalduvaks tõetaotluseks. Inimene elab „ürgilmutust”, s.t see, millisena elu inimesele paistab, seob inimest ning tingib selle, kuidas ta oma elu kujundab, millised usulisi kombeid peab õigeks täita jne.

⁶⁴ Masing, „Usundiloo mõttest”, 288.

⁶⁵ *Ibid.*, 286. „Kuid praegu see on selline ideaal, mis on kaugem kui kunagi enne, ja tema võib saavutada alles siis, kui vastupidine tee on tehtud, kui juut on tõesti saanud juudiks ja eestlane eestlaseks. Sest praegu me pole seda, oleme ainult Lääne-Euroopa rahvaste, eriti sakslaste, kuulekad õpilased [---].” (*Ibid.*)

ku i k u n a g i e n n e”.⁶⁶ Seetõttu ongi vaja käia läbi vastupidine tee – millele aitab kaasa ka teiste rahvaste usundite uurimine ja tundmaõppimine –, sest muidu kuulutatakse mingi üks rahvas „ainuõigeks” ning katsutakse „maailmast hävitada kõike muud” (s.o religioosne ja mittereligioosne puritanism). Nii on Masingu meelest kristluse elutundes kätkevad ideaaliks kogu inimkonda hõlmav pluralistlik ühtsus, milles sisalduvad ja on „vastu võetud” kõik need elamise ja suhtumise võimalused, „mis olid, kuid, millel pole enam miskit sarnadust nende[ga]”.⁶⁷ See on uus elu Jeesuses, kristlus, „millist maailmas praegu leidub väga vähe”.⁶⁸

3.6. Kokkuvõtteks: keskendusin võrdleva usundiloo professoriks saanud noore Masingu katsele näidata, kuidas usundilugu kuulub möödapääsmatult kristliku teoloogia õpetamise ja õppimise juurde. Ta ei kuulu sinna aga fakultatiivse teoloogiavälise abidistsipliinina, sest see tähendaks, et kristlusel on teiste religioonidega üksnes väline seos ja ta näeks neis üksnes misjoni objekti (s.t kristlus ei võtaks tõsiselt teiste religioonide tõetaotlust, nende „normatiivset sidet” ürgilmutusega – mis on ju ka kristluse eelduseks). Usundilugu ei kuulu teoloogiastuudiumi juurde ka hädavajaliku abidistsipliinina, mis aitab lülitada kristlusest välja kõik ebakristlikud jooned.

Teoloogia integreerib Masingu järgi religiooniteaduse endasse sellega, et 1) jaatab kristliku usu ja jumalamõistmise vaatepunktist religioonide sidet ürgilmutusega – sellega tunnistab kristlus neist igäihe unikaalsust ja nende tõetaotluste, *resp.* perspektiivide püsivat tähendust ka kristlusele;⁶⁹ 2) tõlgendab kristlust – püüdes sõnastada selle unikaalset enesemõistmist ja tõetaotlust – usundina, mis rajaneb Jeesusel, kelles nähakse kõiki rahvaid ja usundeid – kõiki inimese olnud, olevaid ja tulevaid eluvõima-

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*, 284.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Kõigis religioonides „on tegemist inimese omapoolse pürgimisega Jumala, jumaluse või mingi abstraktselt kujuteldava absoluutsuse poole. [...] Piibellik-kristlik sõnum aga kõneleb vastupidist, nimelt Jumala tulemisest inimese juurde, mis oma kõrgpunkti saavutab Jeesuses Kristuses. See on aga nii kardinaalne erinevus, et sellelt seisukohalt tuleb kõik usundid ehk religioonid tunnistada kas uskmatauseks (Karl Barth) või ebausuks.” (Salumaa, *Süsteemaatilise teoloogia käsiraamat*, 371). Masingu järgi, nagu eespool nägime, ei ole religioonid mõistetavad üksnes „omapoolse pürgimisena Jumala poole”, vaid neis on Jumal oma algses ilmutuses ka toimiv.

lusi, kogu inimkonda, kõiki erinevusi ja vastandeid – kokkuliidetuna. See ilmutus on normatiivne kõigi aegade kristlusele, mis tähendab selle poole tagasipöördumise ja selle valguses enesekriitika ülesannet.

Seega, nii need, kes arvavad, et kristlus lihtsalt välistab ja tühistab teised religioonid (s.o fundamentalism), kui ka need, kes arvavad, et kristlus on lihtsalt üks võimalus teiste seas (s.o relativism), ei taba seda elutunnet, mis kristlust kannab.

4. Milline on aga Masingu hilisem suhtumine kristlusesse, teistesse religioonidesse ja kristlikku teoloogiasse? Masing ei ripu loomulikult oma noorpõlve mõistevõrgustiku küljes. Kui tõmmata tinglik kaar „Usundiloo mõttest” (1938) kuni Tennmanni 100. sünniaastapäeva mälestusetekandeni „Usundiloo kasutamisest”⁷⁰ (1978), siis põhihoiak jääb minu hinnangul püsima.

4.1. Väga oluline ja sügav kirjutis „Kaks lugu usust”⁷¹ aastast 1951 ühildub sisuliselt 1938. aasta mõtetega, aga näitlikustab ka ilmekalt, kuidas Masing kristluse „normatiivsest sidemest” – mida ta siin kirjeldab Jeesuses ilmunud täiskasvanud inimese ehk „võimatu võimalikkusena”⁷² – lähtudes valgustab, analüüsib ja kritiseerib valusteravalt inimkonna ja kristluse praegust olukorda. Ta kritiseerib sellist kristlust, mis väidab Jumala kohta, et see „„kaitseb ja hoiab” omi ning [---] kõiki oma vaenlasi karistab. [---] [S]elle mõtteviisiga inimkonna lapsik kurjus on hankinud endale jumaliku õigustuse.”⁷³ Õigupoolest ei vääri see üldse kristluse nime. Ta kritiseerib aga ka darvinismi, milles näeb kristlik-religioosse puritanismi ilmalikustunud vormi. Puritaanlus on „lastehaigus”⁷⁴, mis takistab „sõbralikku kõrvuti elamist maailmas”⁷⁵ ega lase inimkonnal

⁷⁰ Uku **Masing**, „Usundiloo kasutamisest” – Uku Masing, *Meil on lootust*. Koost H. Runnel, U. Tõnisson. Eesti mõttelugu, 19 (Tartu: Ilmamaa, 1998); levitatud algselt kirjutusmasinal paljundatuna.

⁷¹ Uku **Masing**, „Kaks lugu usust” – Uku Masing, *Pessimismi põhjendus*. Koost H. Runnel. Eesti mõttelugu, 5 (Tartu: Ilmamaa, 1995); kirjutatud 1951, levitatud kirjutusmasinal paljundatuna.

⁷² *Ibid.*, 283.

⁷³ *Ibid.*, 289; vrd 295.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*, 291.

saada „vendliku[ks] koguduse[ks], milles igäüks kasutab teist ja teenib teist”⁷⁶. See pessimistlik-kriitiline pilk ajastule, ühiskonnale, usunditele ja kristlusele, aga ka iseenele⁷⁷, mis kohtab kõikjal üksnes maskeerunud „puritaanimikuid”,⁷⁸ lähtub perspektiivist, mis on avanenud maailmale ja inimkonnale Kristuses. Lühidalt: kriitika lähtekohaks on optimistlik „võimatu võimalikkus”.⁷⁹

1968. aastal Tõraveres peetud ettekandes „Religioon kultuuriloos” kirjeldab Masing kõiki puritanisme „aseusunditena”, mis tekivad sellest, et „religiooniks hakatakse pidama „õiget õpetust” ja „õiget moraali” (eetik, tabusid, rituaale)” ning „jäetakse kõrvale kolmas, kogemuslik-emotionaalne parameeter”.⁸⁰ Need on aga „alati ajutised ja kohalikud”, sest

inimesed elavad erinevates tingimustes ja kasutavad täiesti erineva struktuuriga keeli. [...] Rumaluse esimeseks tunnuseks on aga just inimese või seltskonna arvamus, et tema kohast ja ajast sõltuvad eeldused on üldkehtivad ja jäävad (või peavad jääma) kehtima igavesti. Kui seda ei saa muidu saavutada, siis tuleb neid suruda peale katoliikliku, moslemliku, kalvinistliku või darvinistliku „ususõjaga” ehk koloniseerimisega.⁸¹

4.2. Seniõeldu põhjal võib nentida, et Masingu hoiakut religioonidesse võib iseloomustada mitterelativistlikku pluralismina. Tema positiivne suhtumine religioonidesse ei välista religioonide omavahelist ja nende sisemist eristamist. Ei ole nii, et religioonid oleksid „üks kõik”. Religioo-

⁷⁶ *Ibid.*, 292.

⁷⁷ Vrd *ibid.*, 296 jj.

⁷⁸ *Ibid.*, 294. Masing on teadlik, et võitlus mugandumise ja tasalülitamise – s.t „tervemõistuse” – vastu on ikkagi selle küüsis olemine võitluse kaudu: „Eitamine seob samuti nagu jaatamine, mõlemad õgivad inimest ja nuumavad end inimese väest. See’p see on inimese tõeline häda, pärispatt, millest ta vajab lunastust” (Masing, „Usundiloo kasutamisest”, 265).

⁷⁹ Masing kirjutab nõustuvalt: „[U]skuma tähendab [...] Paulusele [...] võimatu uskumist võimalikuks. Lausa võimatu on, et inimene oleks õige Jumala ees, et ta oleks täis ealine. Aga Paulus mõistab Kristust õieti: kui inimene lapse kindlusega usub, et võimatu Kristuse olemasolu tõttu on saanud võimalikuks, siis see ongi võimalik. Kui inimene on veendunud, et ta on täismees, on õige, siis ta ka seda on reaalselt Jumala ees. Olgu see nimetatav autosugestiooniks, toiming ise on õige ning inimese ainus võimalus. Ta teeb enda õigeks. Kuid teiselt küljelt vaadates – mitte tema, vaid Kristus teeb tema õigeks. Ilma Kristuseta oleks inimesele ju absoluutselt võimatu mõeldagi võimalusest olla midagi muud, kui ta on.” (Masing, „Kaks lugu usust”, 283 jj.)

⁸⁰ Masing, „Religioon kultuuriloos”, 248.

⁸¹ *Ibid.*, 249.

nid on alati ajalooliselt konkreetseid, nende algus ja kujunemine on kontingentne ning nad ei ole üksteisele taandatavad. Neil kõigil on midagi unikaalset ütelda, aga see ei tähenda, et see, mis neil on ütelda, on üks ja sama – neis on n-ö kokkupressitud eluvõimalused, mida ei pruugi ega saagi pidada ühesuguseks. Selles mõttes võib kõnelemine „religioo-
nist” ainsuses eksitada, sest tekitab mulje, et kus tahes me religioossega kokku puutume, kohtume alati sisult sarnase nähtusega. Religioonid aga on erinevad; erineb see, kuidas ja milliseks nad inimeste elu ja kooselu kujundavad. Seetõttu on Masing ka teatud olukordades ja seostes andnud mõningatele religioonidele väga negatiivseid hinnanguid.⁸² Teoloogina, s.t võimatu võimalikkuse perspektiivi avades ja tõlgendades ning rikastades nõnda mõtte- ja sõnavahetust unikaalse vaatepunktiga maailmale, ütleb ta ometigi: kõik religioonid ja kõik eluvõimalused on kokku liidetud – Kristuses.

4.3. Kas hilisema Masingu palju tähelepanu äratanud kõnelemine „kolmest inimest” või „kolmest täisealisest”, Lao-zist, Buddhast, Kristusest,⁸³ on sellega pinges või vastuolus? Ehk kõige rabavamalt, usutunnistuslikult-prohvetlikult kõneleb Masing sellest oma budismiloengute võtme-
kohas, kus ta ütleb muu hulgas: „[---] Kristus, Buddha, ja Lao-zi on üks ja sama” – see on „asi, mille pärast võin surma minna”.⁸⁴ Kas võiks seda näha margina, et Masing ei kõnele „siin” või „üldse enam” kristliku teoloogina? Kas ta ei tahagi rikastada (mõtte)maailma Kristuse-perspektiiviga? Kas ta on „astunud välja” kristliku usu pinnalt, mis – selle enesekäsituse kohaselt – „elab Kristuses“ (vrd Rm 6; 8).

Vastus on siiski eitav. Arvestada tuleb loengute proloogis kirjeldatud faase, mis kristlane läbib budismiga tegeledes: esialgu arvab ta, et tegemist on „lausa muuga”, seejärel tundub „[k]õik [---] identne”.⁸⁵ Masing toob paralleelina kolm erinevat geomeetriat, mis on „kõik õiged, loogilised”.⁸⁶

⁸² Vrd nt Masing, *Budismist*, 7.

⁸³ Vrd Masing, „Religioon kultuuriloos”, 248, 288; Arne **Hiob**, *Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus), 163–164 (tegemist on Masingu kirjaga Jaan Kiivit seniorile, mis pärineb tema poja, Jaan Kiivit juuniori hinnangul 1950. aasta kandist ning on Hiobile ülioluline).

⁸⁴ Masing, *Budismist*, 48; vt ka 47–49.

⁸⁵ *Ibid.*, 7.

⁸⁶ *Ibid.*

„Alles siis ärkab päämine probleem: [...] millisesse neist on mahutatavad kõik kosmoses kogetavad nähted? Või tuleb otsida midagi, mis nad kõik ületaks?”⁸⁷ See tähendab, et kui Masing ütleb, et need kolm on „üks ja sama”⁸⁸, siis ei tule seda mõista mitte täieliku identsuse väitena (mis oleks teine faas), vaid see kehtib teatud suhtes (nii nagu Lobatševski, Riemanni ja Eukleidese geomeetria puhul). „Mahutamise” metafoori puhul võib viidata Masingu kirjale Jaan Kiivit seeniorile, kus ta iseloomustab Lao-zi maailma ja seda, mida Lao-zi tolles tähendas, ning Buddha maailma ja seda, mida tema tolles maailmas tähendas. Viimaks jõuab ta kolmanda, Kristuse juurde:

*Kristuse maailm mahutas elemente mõlemalt poolt: us[u]ti Jumala tasumist tegude eest selles maailmas või järgmises ning viimistleti kõigiti käitumisreeglid-käskusid. Kristus ja Paulus ning viimasena Markion taipasid, et just see elu käskude kammitsais ongi see põrgu, mida teised lootsid käskude mittetäitjale! Seepärast ta kõneles taevariigist, milles on kadunud terve selline mõttelaad, taevariigist, mis on inimeste sees, kui ta on saanud taipajaks, kus midagi ei sünni põhjuste pärast, vaid Jumala au ilmsikssaamiseks.*⁸⁹

See iseloomustus – muuseas taas Tennmannile mitmeti lähedane – viitab Masingu enda veendumuse kohaselt siiski eristavale, sellele, et Kristus hõlmas teised võimalused. Ja nii tipneb ühtaegu asjalik ja sügavalt isiklik „Kaks lugu usust” (1951), kus Masing ütleb end nüüd selgelt taipavat, miks inimesed tahtsid lihtsalt näha Buddhat või Kristust, usutunnistuslikult: mina tahan näha Jeesus Kristust ja olla koos temaga.⁹⁰

5.1. Lõpetan käesoleva uurimuse mõne mõttega Masingu tähtsusest teoloogilisele, kiriklikule, ühiskondlikule ja üleilmsele tänapäevale.

Kristlik usuteadus avab arutlevalt-ratsionaalselt kristliku usu omaperspektiivi – juba see on võimalik üksnes suhtes teiste, k.a teiste religioonide perspektiividega ja neid kaasa haarates (*contra* Tennmann) – ning mõtestab sellest lähtuvalt kogu looduslikku-kultuurilist maailma

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*, 48.

⁸⁹ Hiob, *Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned*, 164.

⁹⁰ Vrd Masing, „Kaks lugu usust”, 288, 296.

(mis tähendab samuti dialoogi kõikvõimalike teiste, k.a teiste religioonide perspektiividega). Selles mõttes on kristlik usuteadus hermeneutiline ettevõtmine. Kristlik usk ei näe omaperspektiivi asuvat iseendas, vaid Kristuses. Nii on see küll „oma”, aga mitte „omand”. Kristlik usk ei ole enesekeskne. See tähendab esiteks, et kristliku usuteaduse ülesandeks on ka usu kriitika, selleks et vältida usu puritanistlikku enesekeskust – esinegu see dogmatismi, moraalitsemise või liturgitsemisena. Teiseks tähendab see, et kristliku usu perspektiivist on usundiloo kaasahaaramine teoloogiasse võimalik ja õigustatud. Sellega omandab religiooniteadus teoloogilise profiili (*contra* Salumaa) ehk siis religioonide teoloogia funktsiooni ja tähenduse. See teoloogiline profiil tähendab, et jaatatakse ka teiste religioonide unikaalseid perspektiive, ja ideaaliks on selle teise perspektiivi – selle, milline võimalusteruum sellest avaneb – võimalikult ehe mõistmine. Kas, mil määral ja millises tähenduses täpselt on teiste religioonide – üldisemalt „teise”, „võõra” – kaasahaaramine võimalik või vajalik mingi nn mittekristliku religiooni omaperspektiivist, seda ei saa *a priori* ütelda. See eeldab dialoogi. Ja ükski vastus ei ole lõplik. Ja ükski vastus ei kehti kõigi kontekstide ja olukordade kohta.

Igatahes suunab Masing meid märkama, et kultuuride dialoogi keskmes asub religioonide dialoog.⁹¹ Religioonide dialoog leiab aset üksnes seal, kus tunnustatakse ja esindatakse religioonide tõetaotlusi. Selline dialoog on vajalik, kui me – sildistagu me ennast siis religioossete või mittereligioossetena – ei taha „endast nõrgemaga reaalistada peksmise ideed ja endast kangemaga vihkamise ideed!”⁹²

5.2. Uurimusest ilmneb, et Masing ei jätnud meile üksikasjadeni läbimõeldud ja väljaarendatud teooriat – „süsteemi” – kristluse ja teiste religioonide vahekorra kohta. Tema arutlustes on näha ka probleemseid ja n-ö pimedaid kohti, mis küllap erinevad vastavalt vaataja ettevalmistusele. Seda, et tema kasutatud mõistestik kuulub möödunud aega, pole tegelikult põhjust mainidagi. Ometi, teoloogi seisukohalt on Masingu põhisuhtumine jätkuvalt inspireeriv ja kooselu jaoks ülimalt relevantne. See kehtib seoses religiooniteaduse teoloogilise põhjendamisega: religioo-

⁹¹ Vt Christoph **Schwöbel**, *Christlicher Glaube im Pluralismus. Studien zu einer Theologie der Kultur* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003).

⁹² Masing, „Kaks lagu usust”, 282.

nide kaasahaaramisega kristliku usu enesemõistmise avamisse ületatakse nii ükskõiksus teise suhtes kui ka teise väljalülitamine. See kehtib mitterelativistliku pluralismi kohta, mis ei tasalülita, vaid respektierib erinevusi. Nende masinglike põhimõtete kriitiline läbikatsumine, vajadusel parandamine ja lähem avamine on väljakutseks – ei, võimaluseks! – täna. Ennekõike aga on väljakutseks – ei, ka siin: võimaluseks! – masingliku dialoogi praktiseerimine argipäevas – kirikus, ühiskonnas, ülikoolis. Kui Masingul endal oleks võimalik täna selles dialoogis osaleda, mida ta ütleks? Ilmselt üht: võimatu on võimalik!